

ŠOLAR-RAMOVŠEV NAČRT ZA SLOVAR KNJIŽNEGA JEZIKA

Delo za Slovar slovenskega knjižnega jezika se deli na tri organizacijsko in vsebinsko različna obdobja, tj. od začetka do 1952, 1953–1961, 1962–1990, vsako od njih pa ima še svoje vmesne časovne mejnike. Govor bo o prvem obdobju, ki so ga oblikovali zlasti F. Kidrič (1880–1950), F. Ramovš (1890–1952) in J. Šolar (1896–1968).¹

V akademjski poslanici za 60-letnico F. Ramovša je Šolar zapisal, da je začel slavljeneč že v okviru Znanstvenega društva »razvijati tisti velikopotezni načrt, ki obsega vse, kar kultiviran jezik v sodobnosti potrebuje«, tj. med drugim »slovar vsega slovenskega besedja po času in kraju« ter »slovar knjižnega jezika«.² Zgodovina Znanstvenega društva (za humanistične vede), katerega član in večkratni tajnik je bil tudi Ramovš,³ upravičuje Šolarjevo trditev. Slovar je bil pogosto predmet društvenih delovnih načrtov. Prva sled je iz l. 1928. Iz. Cankar je sporočil vodstvu univerze oz. društva, da je predsednik vlade A. Korošec pripravljen dodeliti 20.000 din za »zbiranje dialektološkega in slovarskega gradiva«.⁴ Že naslednjega leta je v spomenicah akademijama v Zagrebu in Beogradu kot prva društvena dolžnost omenjena izdaja »popolnega, modernim zahtevam odgovarjajočega leksikona slovenskega jezika«.⁵ V času spreminjanja oz. preimenovanja društva v akademijo (1937/38) je prosvetni minister določil njenemu »leksikološkemu oddelku« skoraj polovico (24.000 din) celotne dotacije.⁶

Leta 1942 je Ramovš akademikom predlagal, »da razred prične s pripravami za sestavo zgodovinskega, etimološkega slovarja slovenskega jezika, če že sedanje prilike ne omogočajo priprav za slovar slovenskega knjižnega jezika v velikem obsegu«.⁷ In ko je 1943 M. Černič ponudil akademiji v izdajo jezikovni priročnik *Med zrnjem in plevami*, je Ramovš predlog zavrnil, čes da delo »ni takšne narave, da bi ga Akademija mogla sprejeti v svoj publikacijski program«, in dodal: »Akademija bo v bodočnosti nekoč, kadar bodo zunanje in gmotne razmere dovoljevale, pričela z izdajanjem slovarja slovenskega knjižnega jezika. Tam bodo vsa taka pripravljala dela upoštevana in bodo našla primerno fiksacijo.«⁸

Jeseni 1945 je bila pri SAZU ustanovljena komisija za slovar knjižnega jezika⁹ in predsednik Kidrič ter generalni tajnik Ramovš sta pritegnila k sodelovanju tudi Šolarja.¹⁰ Ker je bil ta politično persona non grata, ga več let nista mogla uradno nastaviti na akademiji, zato je zanj delal doma.¹¹ Ko so ga znanci v decembru spraševali o akademijinih slovarskih načrtih, jim Šolar še ni vedel drugega odgovora kot »menda«.¹² Vendar se je redno delo za slovar začelo že takoj po novem letu 1946.¹³ Na slavnostni skupščini za Prešernov dan je

¹ Pri zbiranju gradiva in analizi mi je pomagala M. Janežič.

² Poslanica Ramovšu 14. septembra 1950, NUK, R 15–76, mapa IX.

³ Arhiv Znanstvenega društva za humanistične vede, NUK, Ms 895 in Letopis SAZU 1, 105.

⁴ Dopis 13. oktobra 1928, Arhiv SAZU pri predsedstvu SAZU.

⁵ Dopis 25. maja 1929, Arhiv SAZU pri predsedstvu SAZU.

⁶ Dopis 12. avgusta 1937, Arhiv SAZU pri predsedstvu SAZU.

⁷ Letopis SAZU 1, Ljubljana 1943, 325.

⁸ Ramovš Černiču 16. februarja 1943, NUK, R 15–76, mapa VII in IX.

⁹ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 129.

¹⁰ Ramovš Šolarju 17. septembra in 13. decembra 1945, NUK, R 15/76, mapa I.

¹¹ Prim. Ramovšovo pismo Šolarju 29. oktobra 1946, NUK, R 15–76, mapa IX.

¹² Šolar Suhadolniku 3. decembra 1945, NUK, R 15/76, mapa I.

¹³ Prim. vabilo na sejo uredniškega odbora 28. februarja 1946, NUK, R 15/76, mapa I.

Ramovš ob spoznanju, da »se/ Slovencev /.../ drži zamudništvo, z njim gre vštric drobtinčarstvo«,¹⁴ razvil obsežen načrt slovenističnega dela SAZU in na prvo mesto postavil dvoje slovarskih nalog: veliki akademski slovar kot »temeljni in osnovni splošni cilj« ter izdajo novega Pleteršnika, ki bo »predelan in dopoljen z novim gradivom« ustrežal »modernim zahtevam«. ¹⁵ Vendar akademija že takrat ni imela enotne predstave o slovarju. Kidrič – tako je pozneje pravil Šolar – »je hotel imeti nekakega novega Pleteršnika, ki naj bi se predvsem oziral na knjižni jezik. Narečne in samo historične izraze naj bi izpustili. Vsekakor pa naj bi po Kidriču bil to dvojezični slovar: slovensko-nemški, ali slovensko-ruski, ali slovensko-francoski ali eventualno slovensko-angleški. Ramovš pa je bil proti takemu slovarju; po njegovem naj bi bil samo slovensko-slovenski slovar.«¹⁶ Kljub temu je Kidrič že naslednje leto zaključil s pravim partizanskim optimizmom: »Lingvistične komisije in Zavod za kulturo slovenskega jezika utegnejo v nekaj letih dovršiti delo, za kakršno so porabile druge akademije vrsto desetletij.«¹⁷ Ramovš se je kmalu zavedel težavnosti naloge in je popravljal Kidriča, rekoč: »Začetna organizacija nekaterih podjetij, kakor na primer slovar slovenskega knjižnega jezika ... zahteva seveda strokovno podkovanih moči, zato ni pričakovati rezultatov že jutri, ampak šele po daljši dobi.«¹⁸ V ta namen so bili imenovani prvi člani slovarske komisije SAZU (F. S. Finžgar, I. Grafenauer, F. Kidrič, R. Nahtigal, J. Polec, F. Ramovš, O. Župančič), njen ožji delovni odbor pa so sestavljali upravnik inštituta Ramovš in sodelavci M. Šmalc, J. Šolar, M. Rupel, R. Kolarič, A. Bajec.¹⁹

V skladu z Ramovševimi načrti je bilo zbiranje slovarskega gradiva zastavljeno v dveh smereh: popolni izpisi zgodovinskih tekstov, zlasti rokopisnih slovarjev, ter delni izpisi novejšega leposlovja. Odbor je opravil najprej preskusno obdelavo Finžgarjeve Makalonce glede na t. i. pregledni (gosti) in delni (paberkovalni) način ekscerpcije. Po Šolarjevi razčlenitvi tega le delno uspelega poskusa²⁰ je bil sestavljen pravilnik za izpisovanje, s poudarkom na iskanju besed, ki jih ni v Pleteršnikovem slovarju, in na frazeologiji. V njem je bilo še priporočilo, naj izpisovalec vsako besedo oz. zvezo v knjižni enoti izpiše le po enkrat.²¹ Po načrtu bi bili morali vsa najpomembnejša besedila pregledovati člani odbora sami oz. najbolj izurjeni slavisti, tako npr. Bajec Finžgarja, Kolarič Ingoliča, Ramovš Likoviča, Rupel Župančiča, Sovre Zorca, Šolar Cankarja, Prežiha in Detelo, Tomšič Bevka in Preglja oz. J. Moder časopisje 20. stoletja.²² Ker pa se je delo odsedalo prepočasi, je začel Ramovš najemati druge sodelavce, po večini malo kvalificirane za tako stvar; ob koncu leta jih je bilo 28. Njihovi listki so še zdaj razpoznavni, saj imajo na hrbtni strani odtisnjeno zaporedno številko izpisovalca.²³ V tem in nekaj naslednjih letih je vse delo za slovar vse-

¹⁴ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 137.

¹⁵ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 138.

¹⁶ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 292/53.

¹⁷ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 7.

¹⁸ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 144.

¹⁹ Personalialia prim. Letopis SAZU 1–5, Ljubljana 1943–54.

²⁰ Šest ekscerptorjev je odbralo iz besedila 625 različnih besed, vendar so se enotno odločili le za 16 besed. Prim. Šolarjevo pismo Ramovšu 19. avgusta 1946, NUK, R 15/76, mapa IX.

²¹ Pravila za zbiratelje slovarskega gradiva (več variant), NUK, R 15/76, mapa VII.

²² Seznam ekscerptorjev za izpis klasičnih del, NUK, R 15–76, mapa IX.

²³ V obdobju 1946–52 je za slovar izpisovalo ok. 80 ljudi. Stalni imajo registrske številke od 1 do 74 (75): A. Bajec 4, M. Božič 45, I. Črnagoj 39, T. Debeljak 12, J. Debevec 16, I. Dolenc 17, T. Epih 49, F. Fras 50, A. Gaber 56, J. Gradišnik 36, J. Gregorič 35, K. Hafner 54, A. Jager 69, M. Kamušič 18, P. Karlin

binsko in organizacijsko vodil Ramovš sam. Njegova preobremenjenost z drugimi zadevami in razraščanje slovarstva pa sta Šolarja sili v vedno pogostejše in odločnejše poseganje na upravnikovo področje,²⁴ navidezno v obliki pisemenih priporočil, ali kar v samostojne odločitve, čeprav se je ob njih čutil dolžnega opravičevati se Ramovšu zaradi kršitev »zoper uradni postopek?!«²⁵ Z letom 1947 se je delovni načrt delno spremenil. Na prvo mesto tudi formalno ustanovljenega Inštituta za slovenski jezik je prišla nova izdaja pravopisa. Tako so namesto klasičnih slovenskih del začeli izpisovati prevodno literaturo in povojno časopisje, okrožnica pa je ekscerptorje opozorila na odkrivanje pravopisno-stilnih posebnosti besedil.²⁶ Ker Zavod za kulturo slovenskega jezika z edinim članom O. Župančičem ni opravljal predvidenih nalog, je Ramovš nalagal Šolarju še te dolžnosti, zlasti jezikovne preglede nastajajočih terminologij (tehniška, pravna, zdravstvena, glasbena), korekture ipd. Šolarju so dodatna opravila, kot je potožil Ramovšu, pila čas in kri,²⁷ ta pa ga je v zadregi tolažil s črnim humorjem, npr. ob lekturi Koroščeve razprave: »Saj bi sam opravil, a čas hiti. Lepo Vas pozdravljam in sprejem na račun Vaše kletvice...«²⁸

V takih pričakovanih je teklo delo v letih 1948–49. Število izpisovalcev je doseglo svoj vrh, listki so se hitro množili, zato dotekajočega gradiva ni bilo mogoče več sproti pregledovati oz. obdelovati. Tako je Šolar delal le sondaže; njihov rezultat so bile podrobne analize in ocene dela posameznikov. V njih je delavcem tudi na konkretnih zgledih iz obravnavanih besedil dopovedoval, česa on sam ne bi izpisoval, kaj pa in kako. Posebno je opozarjal na glagolsko vezljivost in podobne skladijsko-pomenske značilnosti besed.²⁹ Poprijemal je pri vseh opravljenih, ki so se mu zdela neodložljiva: izpisoval je Prešerna, zbiral jezikovnonormativne članke, poskušal usklajati potek drugih inštitutskih nalog, tudi alfabetiral je, da bi ugotovil težavnost dela s kartotekami. Kljub temu je v dotoku prevladovalo nekvalitetno blago. Izpisi so bili nezadostni, zlasti v pomenskem pogledu, njihova zunanja podoba je bila hudo neenotna. Kopičili so se listki z leksikalnimi posebnostmi, zlasti s tujkami in izposojenkami, ki jih še ni bilo v Pleteršnikovem slovarju, manjkala so potrdila za navadne besede in njihove zveze. Ramovševa korespondenca teh let razkriva težko življenje mnogih intelektualcev, ki so bili brez služb ali pokojnin in so se morali preživljati s priložnostnimi zaslužki; s sodelovanjem pri slovarju so skušali priti zlasti do t. i. težkih kart. Šolar se je nemočen grozil nad takim odnosom družbe do slovarnikov: »To je grobo podcenjevanje dela, ki je pogoj izdajam, s katerimi se bo kdaj narod postavljaj pred svetom, pa bo zgrajeno ob takih socialnih krivicah.«³⁰ Krivda za

15, M. Kastelic 51, J. Kenda 47, J. Klinar 58, R. Kolarič 5, M. Kopač 52, V. Kopatin 38, J. Košan 43, I. Koštiál 74, Z. Kumer 19, L. Ladiha 21, V. Lajovic 46, J. Lebar 22, I. Lokar 70, J. Malnar 62, V. Marinko 20, N. Maticič 23, M. Metlikovič 24, F. Miler 44, J. Moder 14, S. Mohorič 25, R. Mole 10, A. Mrak 13, Neznani I 73, Neznani II 75, V. Novak 60, S. Oevirk 48, J. Osana 26, V. Pirc 61, J. Pograjc 63, I. Poljanec 72, J. Potočnik 64, L. Prenner 27, J. Prunk 28, R. Pustoslemšek 29, F. Ramovš 1, V. Reja 42, J. Režek 55, M. Rupel 6, I. Slokar 41, A. Sovre 11, J. Stabej 66, S. Suhadolnik 34, L. Sušnik 9, M. Sušnik 53, I. Škerlj 30, M. Šmale 2, J. Šolar 3, Študenti FF 71, A. Šulgaj 37, J. Tavzes 31, I. Tominec 65, F. Tomšič 59, M. Uršič 7, F. Vernik 32, J. Wester 8, A. Zajec 33, Z. Zajec 68, V. Zobec 57, Z. Žolgar 40.

²⁴ Šolar Ramovšu 14. januarja 1949, Ramovševi korespondenti, Biblioteka SAZU.

²⁵ Šolar Ramovšu 1. oktobra 1947, NUK, R 15–76, mapa IX.

²⁶ Okrožnica ekscerptorjem 18. novembra 1947, NUK, R 15/76, mapa IX.

²⁷ Šolar Ramovšu 25. marca 1952, NUK, R 15/76, mapa IX.

²⁸ Ramovš Šolarju 18. februarja 1947, NUK, R 15/76, mapa IX.

²⁹ Prim., kako si je Šolar prizadeval izpisovalcu razkriti različne pomene stavka »hoditi skupaj v šolo« glede na spremembo besednega reda, ipd., NUK, R 15/76, mapa VII.

³⁰ Prim. poročilo od delu Inštituta za 1950, NUK, R 15/76, mapa VII.

nezadovoljivo opravljeno delo pa ne zadeva samo sodelavcev. Načrti vodij slovarja so se začeli še bolj razhajati. Ramovš je hotel pod bremeneom javno danih obljub čimprej priti do redakcije, in se zadovoljeval tudi z na hitro opravljenim, Šolar pa je vedno nestrpneje opozarjal, da je vse (pre)več gradiva le delno uporabnega.³¹ Zato je razumljivo, da se je večina ekscerptorjev odločala za blagi Ramovšev režim, in kvantiteta je dušila kvaliteto.³² Posredno je slovarski proces oviralo tudi pripravljanje pravopisa, predvsem zaradi spornih normativnih kriterijev. Župančičeve pripombe npr. k besedam pravopisnega slovarja, češ da je treba v njem predstaviti t. i. živi ljudski jezik (*srajčni gumb : knof od srajce*),³³ so bile podpora tistim v osrednjem odboru, ki so hoteli slovar pisanega jezika nadomestiti s slovarjem govornega jezika, recimo Kolariču. V tej neodločnosti so sprejeli sklep, da se bo slovarsko zbiranje nadaljevalo na dotedanji način do milijon listkov, takrat pa se bo s poskusno redakcijo ugotovilo, kaj se da iz vsega narediti in kako delati naprej.

V tem obdobju je Inštitut dobil nove redne sodelavce, tudi tehnični kader, in prvo opremo. Šolar je postal znanstveni sodelavec in član znanstvenega sveta, predsednik Kidrič pa je tudi predlagal, naj bi Šolar prevzel odgovornost za slovarsko delo in gradivo. Takrat je Ramovš prvič resno zbolel. Vračajoč Šolarju pisne korekture, je na pol zares in na pol za šalo zapisal: »Vse ste lepo in dobro izvršili. Kar vidim iz tega, da bo tudi po moji smrti – s katero še ne računam, je pa lahko zelo blizu – šlo v našem fohu lepo naprej.« In Šolar mu je odgovarjal: »Želim, dragi gospod profesor, da se zares pozdravite in da se ne predajate nikaki malodušnosti... Vsi smo iste misli: počitek in mir si morate dati, da se ohranite, ker delate že s tem, da stè, več kot mi vsi.«³⁴

Po izidu pravopisa 1950 se je Šolar z vso močjo spet posvetil slovarju. V novi okrožnici sodelavcem je predstavil tudi osebno vizijo slovarskega dela: najprej moramo pripraviti enojezični slovar knjižnega jezika v povečanem obsegu Pleteršnika. Še določnejši je bil glede tega v nekem radijskem poročilu: Ljudje so nestrpni in bi radi slovar takoj, toda »naglica pri takem delu je najslabša pomočnica«. Predstavil je nekatere svoje slovarske vzornike (češki priročni slovar, slovarja hrvatske in srbske akademije) in poročilo sklenil z ugotovitvijo, da bi se dalo tak slovenski slovar v 4–5 knjigah pripraviti v 10–15 letih. Neodvisno od tega, je poudaril Šolar, pa je treba pripravljati zgodovinski slovar in njegov izid pomakniti v zdaj še nedoločljivo prihodnost.³⁵ Kljub takemu stališču je teklo delo po ustaljenem tiru ali natančneje: ob vodstvenohierarhičnem preurejanju na SAZU in Inštitutu se je raziskovanju narečij začela posvečati poglobljena skrb in Kolarič se je na uradniški lestvici pomaknil pred Šolarja.

V Ramovšu je še vedno živela misel o t. i. pomlajenem Pleteršniku, torej o sodobnem slovarju s poudarkom na zgodovinski in narečni dokumentaciji vsake besede. Oba, Šolar in Kolarič, pa sta zahtevala, da se terminologija, ki je po ukinitvi Zavoda za kulturo jezika še bolj obremenila redno slovarsko delo, loči od Inštituta oz. da se ustanovi zanjo posebna delovna enota.³⁶ Navidezno so se razmere v letu 1951 vsestransko izboljšale. Povečalo se je število rednih sodelavcev, prenehali so biti gostje v znanstveni pisarni in se preselili v svoje prostore na Novem trgu 4/II, knjižnica je dobila nekaj vzorčnih modernih slovarjev

³¹ Prim. Debeljakovo pismo Šolarju 21. januarja 1948, NUK, R 15/76, mapa I.

³² Kolaričevo poročilo o delu Inštituta 7. novembra 1951, Arhiv Inštituta za slovenski jezik, brez številke.

³³ Župančič Ramovšu 23. februarja 1949, NUK, R 5/85.

³⁴ Ramovš Šolarju januarja 1949, NUK, R 15/76, mapa I.

³⁵ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 46/50.

³⁶ Dopis 14. decembra 1951, NUK, R 15/76, mapa IX.

ali se je vsaj začela dogovarjati o njihovem nakupu,³⁷ navezali so stike s slovarskimi oddelki praške in dunajske akademije ter prejeli od njih redakcijska pravila,³⁸ slovarski odbor inštituta se je spet reorganiziral in izpopolnil (T. Logar, F. Bezljaj, F. Pacheiner, F. Tomšič). Medčloveški odnosi so se uglasili. Ob proslavi Ramovševe šestdesetletnice sta se Ramovš in Šolar osebno zelo zblížala, začela sta se tikati in Ramovš je Šolarju dejansko prepuščal vodstvo Inštituta in skoraj vseh njegovih akcij. Do napetosti pa je prihajalo med Šolarjem in nekaterimi mlajšimi sodelavci, tako zaradi različnih idejnih kakor strokovnih pogledov, najbrž pa tudi zaradi častihleplja posameznikov.

To je bilo zadnje oz. predzadnje leto ustvarjalnega Ramovš-Šolarjevega sodelovanja. Iz 2400 del je bilo takrat zbranih 1.200.000 izpisov, in Šolar se je lotil napovedane poskusne redakcije. Dognati je moral, ali bi se dal v duhu Ramovševe zasnove Pleteršnikov slovar izpopolniti in posodobiti z novim gradivom. Poskus je zajel menda gesla *glava – glaz, reč – red, sil – sim*.³⁹ Ni znano, ali je bilo delo opravljeno v celoti. Ohranil se je prvi del,⁴⁰ od drugega je ostala prva stran,⁴¹ tretjega ni najti.

Elaborat je, gledano s stališča razvoja slovenskega slovaropisja, zanimiv in poučen. Tipkopis *glava – glavurda* obsega 14 strani slovarskega besedila in 3 strani uvoda. V le-tem je na kratko opisana zgodovina dela, začrtana sta namen in obseg slovarja. Vse je prepletено z razmišljanjem, katere vrste slovar bi Slovencem najbolj ustrezal in kaj bi kazalo narediti, da bi bilo delo hkrati znanstveno in praktično uporabno; pri tem se je Šolar spraševal, ali je smiselno združevati sodobni in zgodovinski slovar. Med njegovimi vzorniki so omenjena imena Oxford, Webster, Littré, Larousse, Darmstetter, Trübner in češki slovar. Ob koncu uvoda je Šolar opisal še metodo svojega dela, podal napotke za pravilno branje in razumevanje besedila ter ponovno opozoril na pomanjkljivosti, ki mu jih je odkrila oz. potrdila redakcija. Predlagal je, da bi nekatere spremembe uvedli (npr. boljše citate iz del sodobnih pisateljev) že pred tiskom poskusnega snopiča. Uvod je datiran z 18. aprilom, Šolarjev avtorski podpis pa je na koncu celotnega besedila.

Slovarski vzorec obsega 114 gesel. Med njimi je vseh 83 Pleteršnikovih besed (tudi 45 takih, ki jih SP 1950 ni več upošteval, npr. *glavnica, glavateti, glavičiti, glavički, glavobolen, glavuh*, oz. 48 takih, ki jih kasneje ni prevzel SSKJ), 3 gesla so iz SP 1950 (*glavnikarstvo, glavnina* 'glavni del'), 27 iz novega, listkovnega gradiva (*glavičen, glavičje, glavnicek, glavnjača, glavt*), 1 iz Breznikovega izvoda Pleteršnikovega slovarja (*glavobučen*). Iz SP Šolar ni prevzel 7 besed (*glavkom*), iz gradiva pa ok. 35 (*glavarka, glavatec, glavnoštaben*). Prikazano besedje torej ni hotelo biti izbor, ampak čim popolnejši seznam vsega na hitro dosegljivega gradiva. Vzrok za neupoštevanje tolikšnega števila besed iz že obstoječe listkovne zbirke je bil verjetno v njeni še ne popolni abecedni urejenosti.

Tudi vsebinska in tehnična obdelava gesel pričata, da je šlo pri poskusni redakciji v glavnem za ugotovitev, katere Pleteršnikove besede oz. pomeni so potrjeni z zbranim listkovnim gradivom in kateri ne. Leksemi so bili obdelani tesno ob Pleteršniku (*glavanja, glavateti, glavatost*), tudi tam, kjer je gradivo narekovalo drugačno rešitev (*glavičast, glavička*). Zato so mnogi novi pomeni, zveze in slovnične oblike marsikatero besede ostali

³⁷ Za nakup Littréja v redakciji P. Roberta se je Inštitut dogovarjal 14. maja 1951, NUK, R 15–76, mapa I.

³⁸ Originalna pravila in vprašalnice ter dopis o pripravljenosti za nasvete, NUK, R 15/76, mapa VII.

³⁹ Letopis SAZU 4, Ljubljana 1952, 188.

⁴⁰ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 38/51.

⁴¹ Šolarjeva zapuščina, NUK, R 15–76, mapa VII.

neopaženi, odnosi človeško : nečloveško oziroma stvarno : preneseno pa slabo prikazani (*glavarica, glavariti, glavica, glavina*). Najboljše so tiste Šolarjeve redakcije, ki so nastale na podlagi gradiva povsem samostojno, bodisi da Pleteršnik besede ni imel ali je bila pomensko nerazčlenjena (*glavački, glavičarka, glavniček, glavničen*). Pri tem je Šolar odpiral nove pomene (*glavje, glavnica*), pomenske odenke pa združeval v samostojne pomene, čeprav je hkrati pogosto zanemaril njihovo usklajenost (*glava 6 : glavač 2, glavar : glavarica, glavničar : glavnikar*).⁴² Redakcijsko ohlapnost sta povzročala zlasti hitrica pri delu in gradivo z nezadostnimi podatki, torej dejstvi, s katerima se je Šolar že ob ekscerpiranju zaman bojeval. Mogoče je še, da iz že prej navedenih vzrokov ni pregledal vsega razpoložljivega gradiva. Očitna je tudi začetna Šolarjeva slovarskoredakcijska neizkušenosť.

Pomenska pojasnila predstavljajo praviloma dobri ali manj dobri prevodi Pleteršnikovih nemških ustreznikov (*glavarina, glavničar, glavnička*), novi ali v Pleteršniku nerazloženi pomeni pa so pojasnjeni s sopomenkami ali kratkimi razlagami; meja med njimi je pogosto zabrisana (*glavina, glavnjač, glavka*). Razlage oz. razlagalne sopomenke pogosto niso oblikovane iz knjižno nevtralnih elementov (*glavinar, glavka, glavnica, glavoboljica; mi je šlo skozi glavo 'se mi je utrnila misel'*). Ključni in izhodiščni pomeni sploh nimajo uvajalnih klasičnih razlag; nadomeščajo jih kdaj pa kdaj zapostavljene razlage (*glavat*) ali pa sami citati (*glavan, glavana*). S citati je Šolar potrjeval ali pojasnjeval pomene, zato so navedeni brez doumljivega reda, v njih se pojavljajo iste besedne oblike, iste zveze ipd. (*plačevati glavarino 3x, prijemati se za glavo 3x*). Ker je imel na voljo premalo gradiva, posamezni citati slabo podpirajo oz. razlagajo pomen besede (*glavarstvo*). Glavni kriterij za odbiranje citatov je bila njihova kratkost, jedrnatost, šele nato je bil upoštevan pomenski kriterij. Šolar je imel najrajši citate z naštevalnimi enotami (*glavniček, glavnikarstvo*). Citate je krajšal in prirejal (odvisni stavek > glavni stavek, nikalna oblika > trdilna oblika; vstavljanje osebka oz. predmeta ipd.). Glede na avtorstvo citatov je bil izbor zelo pisan, vendar enostranski. Kriterij »dobrega avtorja« ni prišel do veljave. Največkrat je bil sicer citiran Prešeren (24), po petkrat Cankar in Levstik, preostali klasiki pa od enkrat do trikrat; vse drugo predstavljajo jezikovnonormativno manj primerni avtorji, pri čemer so se nesorazmerno visoko povzpeli npr. Erjavec (15), Župančič (7), Ozvald (17), Slovenski poročevalec (12) in nekateri jezikoslovci (Caf 33, Cigale 29, Janežič 16). Ker je šlo za Pleteršnikov vzorec slovarja, po katerem naj se prikaže tudi zgodovina besed, je Šolar poleg sodobnih in klasičnih avtorjev vključil še nekaj starejših (Hipolit, Kastelic, Gutsman, Pohlin, Murko, Svetokriški, Novice) oz. najnovejših virov (Naša žena, Ljudska pravica).

V poskusni redakciji je veliko botaničnih in zooloških izrazov, prevzetih iz strokovnih knjig, zlasti iz Brehma.⁴³ Razloženi so z zastarelimi in nepreverjenimi latinskimi ekvivalenti. Od 7 botaničnih terminov, ki nastopajo celo kot gesla, jih sočasni gimnazijski učbenik 5 ne obravnava. Druge terminologije je zelo malo (anatomija, arhitektura).

Slovarske razlagalne tehnike Šolar v prvem delu še ni obvladal, tako je npr. pridevnik razlagal tudi samostalniško (*glavarski, glavat, glavobolen*), samostalnike pa pridevniško (*glavinar*). V elaboratu so uporabljene slovnične, avtorske, terminološke ipd. oznake (kvalifikatorji), po večini v obliki krajšav (*glavnica nk, glavnjak gor.*). Nekaj vrednostnih in zvrstnih oznak je prevzel iz Pleteršnikovega slovarja (*glavanja zaničlj., glavinar*

⁴² Konec leta 1958 pa je v pismu A. Bajcu hudo grajal nekoordiniranost slovarja SP, NUK, R 15/76, mapa I.

⁴³ A. E. Brehm, Življenje živali I–IV, Ljubljana 1937–40.

psovka), drugačnih oz. novih ni (*glavnja* Ø, *glavnjača* Ø). Vsega skupaj je v elaboratu nekaj nad 200 različnih oznak, uporabljenih ok. 570-krat.

Pravopisno, pravorečno, naglasno in tonemsko se je Šolar naslonil na Pleteršnikove podatke, vendar je hotel biti časovno usklajen. Opustil je zastareli izgovor dvoustničnega μ (*glavobolen*, *glavobolnec*) in odpravil nežive ali pešajoče naglase (glávišče > glavíšče), vendar njegove tonemske zaznambe niso zanesljive (glavnína > glavnîna, glavûra > glavúra, glavobûčen).

Tudi tehnična izvedba elaborata kaže nasledke prevelike hitrice pri delu. Temeljno podobo in zgradbo članka je prevzel po Pleteršniku, podatki pa niso vselej obdelani po vzorcu. (Prim. nedodelana gesla *glavariti*, *glavarjev*, *glavatica*, *glaven*.) Iztočnice je v geselskem besedilu praviloma izpisoval, včasih krajšal (*glavinski*, *glavit*). Abecedno zaporedje iztočnic ni brez napak (*glavnjica* – *glavnjenica*).

Med redigiranjem se je Šolar izpopolnjeval. Najprej je opustil opozarjanje na Pleteršnikove podatke, ki jih novo gradivo ni potrjevalo, nato je začel spreminjati tudi celotno organizacijo geselskega članka. Kot nakazuje geslo *reč*,⁴⁴ za katere redakcijo je imel v Pleteršniku šibko oporo, je postajala Šolarjeva druga obdelava bogatejša, vsebinsko bolj poglobljena in enovitejša; tonemski podatek je dobil posebno mesto v članku.

Elaborat so člani uredniškega odbora pregledali le po vrhu. Bajec npr. ni bil zadovoljen z razlago pri *glavatica*, Tomšič je predlagal popravek Finžgarjevega citata pri *glaven*, nekdo je opozoril na nepravilno uvrstitev navedkov pod 5. pomen *glave*. Ramovš je, kot je sam sporočil Šolarju, besedilo prebral, pa ga potem ni več našel.⁴⁵ Po Šolarjevih marginalijah, npr. o pomenski razliki med *gláven* in *glâven*, se da sklepati, da so poskusno redakcijo obravnavali tudi na uredniški seji. (Številne tehtne pripombe je naknadno, verjetno leta 1953, pripisal še Vodušek.)

Poskus je paradoksalno uspel: Šolarja je prepričal, da bi bil načrtovani slovar neorganški, da se je dotedanja oblika dela izčrpala in da po stari poti ne kaže več hoditi, Kolariča in verjetno tudi druge pa, da je treba ostati pri prvotnem načrtu ter obstoječo zbirko izpisov le še izpopolniti z narečnim in zgodovinskim gradivom.⁴⁶ Naj bi bilo kakor koli, slovar, kakršnega so snovali prvi slovenski poveljni slovarniki, bi bil pod ravniyo sočasne evropske leksikografije, obenem pa bi po vsi priliki presegel predvideni obseg⁴⁷ in roke.

Vse to se je dogajalo s slovarjem od pomladi 1951 do naslednje pomladi, toda resnični začetek njegovega konca sega še nekoliko nazaj. S Kidričevo smrtjo, zlasti pa z osamosvajanjem velikih inštitutov od SAZU, kot Jožef Stefan, Boris Kidrič ipd., so se zredčile drobtinice od bogatinske mize. Od ok. 50 ekscerptorjev leta 1950 oz. 39 leta 1951 jih je spomladi 1952 delalo še 27, jeseni pa le 3 oz. nazadnje 1. Pri opuščanju sovjetskega vzorca akademije se je šušljalo tudi o ev. razpustitvi Inštituta oz. o njegovi pripojitvi k univerzi v zmanjšanem obsegu. Ramovš in Šolar sta namero preprečila s posebno spomenico, ki jo je sestavil Šolar in v kateri so bile natančno opisane naloge, ki jih univerza ne bi mogla uresničiti, in mednje sodi priprava temeljnih jezikoslovnih del.⁴⁸ Po teh organizacijskih stresih in po opravljeni oceni stanja slovarskih del se je Šolar po Ramovševem naročilu

⁴⁴ Prim. reprodukcijo gesel *reč* – *rečen*.

⁴⁵ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 292/53.

⁴⁶ Delovni načrti Inštituta za 1952, Arhiv Inštituta za slovenski jezik pri predsedstvu SAZU.

⁴⁷ Geslo *glava* npr. ima pri Pleteršniku 89 vrstic, v Priručnem slovnku 233, v SSKJ 196, pri Šolarju 285+9.

⁴⁸ Ramovš Šolarju 23. marca 1952 in priloga, NUK, R 15/76, mapa IX.

Stran iz Šolar-Ramovševe redakcije posodobljenega Pleteršnika (1951)

reč -i f. /rəč -i/ 1. stvar, zadeva, vse, o čemer se lahko kaj reče: Odneseš je svoje reči. Nobena reč ni varna pred njim. Kak bi tak lepo reč končal, smejočo v spanju jo zaklal. (Preš.) Izdelovanje vseh mogočih in nemogočih preči. Ōzv. Balade pet' je reč pohujšljiva in zapeljiva. Preš. Tri želel bi reči. Preš. Prišla pa je še hujša reč. Anž. To je stara reč. Poznič. Poraz je bil je gotova reč. Vl. Lev. Sem bil vedno slabe glave za tako reč. ? Anti veš, kako se taki reči streže. Fr. Lev. Reč je taka, da je Jernej najprej pozdravil, nato pa pljunil. Iv. C. Gospod, kateremu je je smrt, pekel in vsa reč podvržena. Galuf. ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ Človekove poslednje reči so: smrt, sodba, pekel, nebesa. Kat. - v množini: Ker tako reči stojte, bo-te ~~reči~~ samé lohko zapopadli, da na morem več nazaj.

Preš. Drugi posli mu niso puščali časa za šolake reči. Ōzv. Sem kmalu sprevidel, da so človeške reči vseskozi smešne, nizke in nestanovitne. Sovrè. Ni imela nobenega vpliva na vodstvo javnih reči. Sovrè. - izraz omalovaževanja: "Punčko mi bo naredila," ^{mi} je povedala Nežka. "Prava reč!" Bevk. Naj dve milji ali dvajset, prava reč. Ōzv. Štiri dni ni taka reč! Jehart. "Lepa reč, da se potepate tako dolgo. Fžg. - vzklik nejevolje: presneta reč! predrta reč! Ni reč, da bi to ne izbri-salo vsakega madeža. J. Krek - izraz nedoločene količine: Nasekanih je bila cela reč cepcev. Detela. ...cela reč podobne navlake. Sovrè. ...imam celo reč desetakov. Ōlakar. ...bi se nabrala lepa reč tolarjev. Tavčar. - izraz stopnje: sim sklenil vsako reč pred skusiti...koker ta stan zapustiti. Preš. Sin ga je na mile reči prosil, da ni mogel odreči. Fžg. To ni majhna reč. Saj to ni taka reč! ✓

2. beseda: Tri je s Pavlom sinke odkojila, da ni z njimi reči razdelila. BKr. Šašelj. Lenkine reči so udarile sredi njegove zavesti ko strela. Pavič.

rečelj -člja m. ~~rečalj -člja~~ držaj žlice Podkr. T.
rečen -čna -o adj. k sam. reč -i: Kmet ne mara za modroslovske dokaze, temuč za rečne, djanske. Menog. 65.
 Osební in rečni predmet sta v roditelniku. Žis.
rečen -čna -o adj. k sam. reka: Izdela pravilnik o plovbi in uredbo o rečni policiji. SPor. Na reč-nem zavoju se kopiči gramozna sipina. ŌKronika.
 Navadna rečna riba. St. Bevk. rečna ladja, po rečni dolini, rečni promet, rečni brod, rečna plovba.
rečen -čna -o pt. h gl. reči: Kar je rečeno, je rečeno. Fžg. Rečeno, storjeno. Na podstavi reč-nih podatkov. Knez. in Moje. Ōlakar.

Navadni, čí je misla, je
 gotovot, čí je. Reči je vse
 navadni, je povračil. re.
 199.

✓ Za tak nič ka tako reč
 prover!

začasno posvetil slovnici. O počitnicah 1951 je v (neodposlanem?) pismu Kolariču, ki je medtem postal namestnik upravnika inštituta, pisal v zdravilišče, kako je ves zakopan v novo dejavnost in kako bo končno uresničil svoje sanje. Vendar se, zvest Ramovšu, ni strinjal z načrtom mlajših sodelavcev, da bi se organizirali mimo idejnega vodje Inštituta. V pismu je neugodno ocenil tudi strokovno delo nekaterih njegovih članov, npr. Voduška.⁵⁵

V naslednjem poletju je prišlo do usodnega preloma. Dne 16. septembra je umrl Ramovš in Šolar je bil suspendiran. Dne 4. oktobra se je v pismu začasnemu upravniku Grafenauerju zaman poskušal ubraniti obrekovanj in formalnih obtožb (prilaščanje oblasti, slabo vođenje del, nedovoljeno najemanje sodelavcev, zlasti nun, nekontroliranje gradiva ipd.).⁵⁶ S koncem meseca je bil prisiljen odpovedati se službi, nato je bil aretiran in 30. decembra obsojen.⁵⁷ Kolarič pa je moral pod težo razmer vendarle takole zasnovati letno poročilo za 1952: »Doslej je vse delo za ta slovar vodil prof. Šolar, ki je po zamislih prof. Ramovša tudi izdelal potrebna navodila za zbiranje in delo sproti nadziral. On je edini človek, ki ima jasno sliko o dosedanjem gradivu in njegovi kvaliteti in ki tudi natančno ve, kako bi bilo treba delo nadaljevati in končati.«⁵⁸ Tako se je znova potrdila misel, ki se je porodila Kidriču za njegovo in Grafenauerjevo šestdesetletnico: »Slovenci ne znajo enega slaviti, ne da bi žalili drugega.«⁵⁹ Toda spoznanje je prišlo prepozno in usoda prvega akademijinega slovarskega poskusa je bila zapečatenata.⁶⁰

Stane Suhadolnik

⁵⁵ Šolar Kolariču ob sončnem obratu 1951, NUK, R 15/76, mapa I.

⁵⁶ Dopis 4. oktobra 1952, NUK, R 15/76, mapa IX.

⁵⁷ Prim. Slovenski poročevalec 30. in 31. decembra 1952.

⁵⁸ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 254/52.

⁵⁹ Kidričevo pismo uredništvu Slovenskega jezika 26. marca 1940, NUK, R 15/76, mapa I.

⁶⁰ V objavljenem načrtu dela v Inštitutu 1953 slovar knjižnega jezika ni omenjen, Letopis SAZU 5, Ljubljana 1954, 243.